

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.176>

УДК 097

Лариса Дідора,

провідний бібліотекар, ORCID 0000-0003-2499-8664,

Національний музей історії України

вул. Володимирська, 2, Київ, 01001 Україна

e-mail: didora.larisa@gmail.com

КНИЖКОВІ ЗНАКИ ВІЙСЬКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ПОЛКОВИХ ТА БАТАЛЬЙОННИХ БІБЛІОТЕК РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У КНИГОЗБІРНІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті представлено огляд книжкових знаків (екслібрисів) бібліотек військово-навчальних закладів, а саме – фундаментальних та ротних бібліотек кадетських корпусів, бібліотек військових училищ, полкових (офіцерських) та батальйонних бібліотек Російської імперії, які наявні на виданнях у бібліотечному фонді Національного музею історії України. Вони були виявлені й атрибутовані при звірці фонду, яка тривала протягом 2017–2019 рр. Прослідковано історію створення військових бібліотек Російської імперії, їх організацію і структуру.

Ключові слова: бібліотекознавство, книгознавство, екслібрис, кадетський корпус, військове училище, військова бібліотека.

На другу половину XIX – початок XX ст. припав час найбільшого розвитку військово-бібліотечної справи у Російській імперії. Цей період характеризується виникненням бібліотек різних типів і видів, кожному з яких властиві свої особливості та відмінні риси. У нашій статті ми будемо притримуватися класифікації військових бібліотек запропонованих Анатолієм Панченко у його дослідженні «Классификация военных библиотек русской армии». Він розділив їх на шість видів, а саме:

1. Військово-наукові бібліотеки: які своєю чергою, поділяються на універсальні, галузеві (військових академій, офіцерських шкіл), військово-наукових товариств.

2. Бібліотеки військово-навчальних закладів.

3. Військові офіцерські бібліотеки.
4. Спеціальні бібліотеки.
5. Солдатські бібліотеки.
6. Книжкові зібрання відомих військових діячів [9, с. 32].

Під час повної звірки бібліотечного фонду Національного музею історії України, яка тривала протягом 2017–2019 рр., були виявлені видання з екслібрисами бібліотек військово-навчальних закладів (кадетських корпусів, училищ), полкових (офіцерських) і батальйонних бібліотек, а також фрагмент приватної книгозбірні генерала Павла Платоновича Потоцького (1857–1938) – випускника Полтавського кадетського корпусу, генерала від артилерії, репресованого військового історика, колекціонера та мецената. Нащадок українського козацько-дворянського роду з Полтавщини, Потоцький протягом п'ятдесяти років збирав унікальну колекцію, яка з 1927 р. знаходилась у Києво-Печерській лаврі («Музей Україна. Збірка П. Потоцького») [4]. Метою даної статті є ввести у науковий обіг ці цікаві мікроджерела історичної та бібліотекознавчої інформації, адже вони яскраво ілюструють не тільки умови побутування конкретних книжкових пам'яток, а й читацьку культуру доби. Історіографія нашого дослідження є досить численна – класифікація і діяльність військових бібліотек російської армії досліджена і проаналізована у статтях Анатолія Панченка і Марини Бондаренко [1, 9]. Однак нам не вдалося знайти окремого дослідження присвяченого книжковим знакам військових бібліотек. Ця обставина і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Впродовж XIX на поч. XX ст. важлива роль у підготовці дворян до офіцерської служби та вступу до військових училищ належала кадетським корпусам – середнім військовим навчально-виховним закладам закритого типу [13, с. 444]. Слово «кадет» походить від французького слова «cadet», що у перекладі означає «молодший син». У Франції це поняття застосовувалося до молодших синів дворян, які отримали офіцерське звання не за допомогою проходження стройової служби або військової школи, а шляхом привілеїв, через спеціальне прикомандирування до військових частин [3]. В Україні перший кадетський корпус відкрили у 1840 р. у Полтаві, у 1852 – у Києві, у 1899 і 1900 рр. – в Одесі та Сумах. Освітній і культурний рівень підготов-

ки юнаків у кадетських корпусах був набагато вищий, ніж у середніх навчальних закладах цивільного відомства, велика увага приділялася морально-вольовій підготовці [5]. Якостями офіцера були високий інтелект, естетична культура, слідування кодексу честі [12]. Одним з найголовніших завдань навчально-виховної роботи в кадетських корпусах було формування в їх вихованців почуття відданості російській імператорській родині. Імперія проводила русифікаторську політику на українських землях і тому при розробці змісту організації виховання кадетів історичні, національні особливості та традиції українського народу повністю ігнорувалися. Однак дух вільнодумства, не дивлячись на всі перешкоди, потрапляв у середовище кадетів, переважна більшість з яких були українцями і чимало з них взяли участь в Українській революції 1917–1921 рр. [13, с. 444–449].

Гетьман Павло Скоропадський (1873–1945), випускник Пажеського корпусу у Петербурзі, розумів важливість кадетських корпусів у формуванні майбутніх офіцерів української армії. У своїх спогадах він відзначав їх позитивну роль у справі фізичного й духовного виховання юнаків, в оволодінні основами наук [13].

Читання книг було однією з найважливіших складових у системі виховання кадетів. Згідно з п. 38 «Положення про кадетские корпуса» [11] кожний корпус мав загальну і ротну бібліотеки. Загальними (фундаментальними) бібліотеками дозволялося користуватися викладачам, офіцерам, пізніше – кадетам старших курсів по рекомендації викладача, з дозволу ротного офіцера. Для інших кадетів книги зі спеціального відділу загальної бібліотеки – вікової бібліотеки, отримували вихователі або ротні командири, за рекомендацією викладачів. Інструкцію – регламент роботи бібліотек військово-навчальних закладів, видали у 1882 р. Був затверджений перелік тих книг, які допускалося купувати для наповнення вікових (ротних) бібліотек. Книги поділялися на дві категорії – рекомендовані та допущені. Їх перелік доводився до відома керівників закладів через періодичні циркуляри. Перший каталог книг для читання вихованцям військово-навчальних закладів видали у 1885 р. [1, с. 20]. Після закриття корпусів їх бібліотеки розпорозили між різними культурними установами та приватними книгозбірнями.

Перший екслібрис з колекції бібліотечного фонду Національного музею історії України належить бібліотеці Одеського кадетського корпусу, який був заснований у 1899 р. Читанню книг у корпусі надавалося величезне значення: кадети читали, як у будні так і свята, вихователі проводили аналіз інтересів і вподобань учнів молодших і старших класів. Фундаментальна і ротні бібліотеки корпусу постійно забезпечувалися книгами з різних галузей знань, на це щорічно виділялося 4750 крб. До 1907 р. у фундаментальну бібліотеку корпусу надійшло 3675 книг, у ротні – 2104 [1, 23]. Шрифтовий екслібрис, прямокутна наліпка, розміщена на форзаці книги полковника Миколи Орлова «Штурм Праги Суворовым в 1794 году» (1894 р.). У рамці текст: «Библиотека Одесского Кадетского Корпуса. По описи № 1923 Отд. IV № 13». Поруч круглий штампель з написом по колу у рамці: «Одесский Кадетский Корпусъ 1 р. [ота]». Цей штампель зустрічаємо на титульній та інших сторінках видання, поруч з ще одним, напівстергим, овальної форми, з написом у рамці: «Одесского Кадетского Корпуса Библиотека».

Наступний екслібрис належить бібліотеці Полоцького кадетського корпусу. Корпус існував впродовж 1835–1920 рр. Вже у середині 1860-х рр. його бібліотека нараховувала 6987 томів різних творів, а класна бібліотека 6259 примірників підручників, карт і атласів. Для порівняння каталог бібліотеки 1-ої Московської військової гімназії у 1876 р. складався лише з 2856 видань [1, с. 21]. Екслібрис розміщений на трьох випусках часопису «Древняя и новая Россия» за 1878 р. Це прямокутна наліпка з надрукованим текстом у рамці: «Фундаментальная Библиотека Полоцкого Кадетского Корпуса. Отд. VI б № 692». На сторінках часописів знаходимо овальний фіолетовий штампель з малим гербом Російської імперії посередині і текстом по колу: «Библиотеки Полоцк[ого]. Кадет[ского]. Корпуса».

З бібліотеки Псковського кадетського корпусу походить праця теолога, протоієрея Івана Королькова «Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной академии» (1860–1879)» (1883 р.). Шрифтовий, прямокутний екслібрис-наліпка, розміщений на форзаці, у рамці є закреслений напис: «Псковский Кадетский Корпусъ. Отдель №». Історія корпусу розпочалась з заснування у 1721 р. гарнізонної школи, яка протягом 160 років зазнала реформ і реорганізацій, зрештою перетворив-

шись у 1882 р. на кадетський корпус [14]. Серед його випускників був льотчик і авіаконструктор Олександр Вегенер (1882–1927).

Екслібрис бібліотеки 2-го кадетського корпусу знаходимо на виданні праці професора Олександра Філіппова «Правительствующий сенат при Петре Великом и его ближайших преемниках: (1711–1741 гг.)» (1911 р.). Екслібрис-наліпка, прямокутної форми, у подвійній рамці розміщений напис: «2-го К[адетского].К[орпуса]. Библиотека. П. В. [літери проставлені від руки] Отд[еление]. VI № 275». Під рамкою нерозбірливий напис, що вказує на автора екслібрису, або літографії, де він був надрукований. Корпус був відкритий у Санкт-Петербурзі, як Артилерійський і Інженерний шляхетний кадетський корпус, указом імператриці Катерини II у 1862 р., на базі заснованої ще 1712 р. інженерної школи. За часів імператора Павла I у 1800 р. його було перейменовано у 2-й Кадетський корпус [8]. З бібліотеки цього ж корпусу походить і багатотомна праця «История Правительствующего Сената за 200 лет, 1711–1911» видана у 1911 р. Це видання може служити прикладом того, як у радянську добу знищувалась пам'ять про офіцерський корпус колишньої імперії – усі екслібриси були варварські здерти з форзаців книжок. Так само, на одному з видань, яке походить з бібліотеки 1-го Київського військового училища повністю зафарбований штампель бібліотеки.

Ще один цікавий екслібрис походить з 1-го Московського кадетського корпусу. Однак книга «Магазин землевладения и путешествий: Географический сборник» (1854 р.), на форзаці якої він розміщений, належала не корпусній бібліотеці, а була подарована кадету Віктору Буніну за успіхи у навчанні. Екслібрис прямокутний, у рамці з рослинним орнаментом розміщено напис: «1-го Моск[овского] Кад[етского] Корп[уса] Воспитаннику Виктору Бунину 1-му / За благонравие и отличныя успѣхи въ наукахъ. 1857 года іюня 26 дня.». Віктор Бунін (1840–1908) по закінченню кадетського корпусу навчався в Академії Генерального Штабу. У 1862 р. був одним із 106 офіцерів, які підписали відкритий лист редактору часопису «Военный сборник» генералу Петру Менькову (1814–1875). Офіцерів обурила публікація перекладу книги генерала Емілія Вітгенштейна (1824–1878) «Кавалерийские очерки», де було обґрунтовано необхідність тілесних покарань в

імперській армії. «Князь Емілій Вітгенштейн обдумав, написав і надрукував свої погляди німецькою мовою. До нього, таким чином, нам справи немає: але нам не приємно бачити, ці дики судження іноземців про те, що потрібно, та що не потрібно російському офіцеру і солдату, які перекладаються та знаходять місце в часопису, редакція якого ввірена Вам, милостивий государ, звичайно, не для того, щоб поширювати невігластво серед людей нашого стану ...» (переклад наш. – Л. Д.), йшлося у листі надрукованому у газеті «Северная пчела» 29.03.1862 р. [7, с. 138–139]. У 1886–1889 рр. генерал-майор Віктор Бунін був окружним інтендантом Фінляндського військового округу і організував забезпечення військ продовольством і амуніцією. У відставку він вийшов у чині генерала від інфантерії. Невідомо, як книга В. Буніна після його смерті у 1908 р. потрапила до книгозбірні генерала Павла Потоцького. На сторінках книги є шрифтовий екслібрис його бібліотеки – фіолетовий овальний штампель з написом у подвійній рамці: «Павель Платонович Потоцкій Екатеринбург. пр., д. № 8.». Бібліотека генерала нараховувала близько 17 тис. томів на десяти мовах і по праву вважається однією з найвидатніших в історії українського бібліофілства [4, с. 21–23].

У 60-х рр. XIX ст. внаслідок військової реформи імператора Олександра II з'явилися перші військові (юнкерські) училища для представників усіх станів. Слово «Юнкер» походить з німецької мови. «Jungheer» (молодий пан) – так називали молодих людей з дворянських родин і в батьківському домі, і під час вступу на військову службу [2, с. 5].

На форзаці і сторінках 3-го тому праці Миколи Маркевича «История Малороссии» (1842 р.) знаходимо штампеля 3-х видів 1-го Київського військового училища. Перший – проставлений на форзаці видання, у лівому верхньому кутку, де зазвичай прикріплюється екслібрис-наліпка. Штампель прямокутний, фіолетового кольору. У рамці напис: «Библиотека П[ервого]. В[оенного]. У[чилища]. Отдѣль № V Книга № 201». Другий штампель чорного кольору, овальний з написом у рамці «Первое Военное Училище Библиотека». На титульній і деяких інших сторінках закреслений. Третій штампель круглий, фіолетового кольору повністю зафарбований, що унеможливило його атрибуцію. Київське піхотне юнкерське училище було відкрито у 1865 р. (у зв'яз-

ку із заснуванням 2-го Київського військового училища у липні 1914 р. було перейменоване на 1-ше Київське військове училище, з 1915 р. – 1-ше Київське Великого Князя Костянтина Костянтиновича військове училище. На погонах юнкерів з'явився червоний вензель Костянтина Костянтиновича у вигляді літери «К»).

У жовтні 1917 р. юнкера і офіцери училища вели бої на вулицях Києва з більшовиками, а пізніше, у 1918 р. увійшли у склад Добровольчої армії [6], яку очолював випускник цього навчального закладу, генерал Антон Денікін (1872–1947).

З бібліотеки 2-го Київського військового училища (з 15.10.1914 р. – Миколаївське військове училище) походять дві книги: праця Ернста Гроссе «Происхождение искусства» (1899 р.) та 1-й том праці історика Андрія Екземплярського «Великие и удельные князья северной Руси в татарский период с 1238 г. по 1505 г.» (1889 р.). Аркуші видань прикрашає прямокутний штампель бібліотеки, фіолетового кольору, у рамці напис: «Библиотека 2-го Киевского Военного Училища». Від руки на штампелях, проставлених на титульних аркушах, написані інвентарні номери – № 590 на першій книзі та № 909 на другій. Також наявні інші рукописні позначки, які вказують на відділи бібліотеки, де зберігалися означені видання.

На титульній сторінці видання праці Сергія Хаміна «Алфавитный указатель частей войск, участвовавших в делах и сражениях Отечественной войны 1812 г.» (1911 р.) розміщений прямокутний фіолетовий штампель з написом у три рядки взятим у рамку: «Батальонная библиотека Виленского Военного Училища Отд. XIII № 19». Поруч ще один штампель, овальний, у подвійній рамці розміщений напис: «[напівстерті слова – Из книг?] Виленского Военного Училища Батальонная Библиотека». Віленське піхотне юнкерське училище (з 1910 р. – Віленське військове училище) було відкрито у 1864 р. На прикладі бібліотеки цього училища можемо побачити, що бібліотечний фонд юнкерських училищ нічим не поступався петербурзьким корпусам. 3-й відділ (книги з російської словесності) бібліотеки Пажеського корпусу були представлені 413 найменуваннями, а відповідний розділ бібліотеки Віленського піхотного юнкерського училища містив 367 найменувань [1, с. 21].

Офіцерські, полкові бібліотеки почали створюватися за ініціативою офіцерів та на їх кошти. Перша така бібліотека з'явилась у 1810 р. в лейб-гвардії Семенівському полку. Варто зауважити, що у комплектуванні найстаріших полкових бібліотек брали участь офіцери, майбутні учасники повстання 1825 р., або близькі до їх кола. Так, одними із засновників бібліотеки лейб-гвардії Преображенського полку у 1811 р. майбутні декабристи Йосип Поджіо (1792–1848) та Іван Шипов (1793–1845), а бібліотекою лейб-гвардії Семенівського полку з 1815 по 1818 рр. завідував князь Сергій Трубецької (1790–1860), який служив у цьому полку [10]. На державному рівні бібліотеки в армії почав відкривати граф Олексій Аракчєєв (1769–1834) з 1817 р.

На титульному аркуші 2-го тому книги «Магазин землевладения и путешествий: Географический сборник» (1853 р.) розміщений штампель полкової бібліотеки 35-го Брянського піхотного полку (з 1914 р. місцем його дислокації був Кременчук). Штампель, синього кольору, має овальну форму. У подвійній рамці розміщений напис: «35-го пьхотн[ого]. Брянск[ого]. ген[ерала]. адъютанта кн[язя]. Горчакова полка / Библиотека». Полк був сформований у 1809 р. Названий у 1861 р. на честь князя Михайла Горчакова (1793–1861).

Чорний штампель полкової бібліотеки 132-го Бендерського піхотного полку знаходимо на титульному аркуші 3-го тому праці генерал-майора Модеста Богдановича «История Отечественной войны 1812 года» (1860 р.). Штампель овальний, з написом у подвійній рамці: «132-го пьхотнаго* Бендерскаго полка / Библиотека». Штампель перекреслений червоним олівцем. Книга знаходилась у бібліотеці 4 резервного батальйону, про що свідчить маргінальний напис на передостанній сторінці видання: «Библиотека 4-го резервнаго батальйона... [нерозбірливо] полка». Полк заснований у 1811 р., місцем його дислокації був Київ.

З 1889 р. офіцерські бібліотеки почали організовувати у залізничних батальйонах. Закреслений штампель бібліотеки 1-го залізничного батальйону знаходимо на одному з випусків журналу «Русская старина». Штампель овальний, синього кольору, у подвійній рамці напис: «1-го Железнодорожнаго / батальйона / Библиотека». Батальйон був сформований у 1879 р. у Москві, з 1909 р. – 1-й Залізничний

полк. З 1915 р. полк був зарахований до лейб-гвардійських частин і отримав назву Власний Його Імператорської Величності залізничний полк. У його обов'язки входило обслуговування і охорона імператорського поїзду і Царськосільської залізничної гілки. Місцем дислокації полку була Гатчина.

Таким чином, на основі викладеного матеріалу можемо зробити висновок, що пропонуване та подальше дослідження бібліотечного фонду Національного музею історії України сприяє винайденню унікальних фрагментів приватних і публічних бібліотек, їх реконструкції, введенню у науковий обіг та популяризацію, як предметів музейного значення.

Список використаних джерел

1. *Бондаренко М.* Библиотеки военно-учебных заведений XVIII – нач. XX вв. и их роль в формировании офицеров русской армии // Библиосфера. 2012 (3). – С. 18–26.
2. *Воробьева А.* Российские юнкера. История военных училищ. Москва, АСТ, Астрель, 2002. – 63 с.
3. Экслибрисы Императорской Публичной библиотеки. / URL: [https://library.petrsu.ru/collections/red/exliborg_shrift\(r\).html](https://library.petrsu.ru/collections/red/exliborg_shrift(r).html) (дата звернення 04.07.2020).
4. *Климова К.* Бібліотека Павла Потоцького // Бібліотечний вісник. 1994 (5–6). – С. 21–23.
5. *Коміренко Ю.* Моральне виховання в кадетських корпусах Наддніпрянської України 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. у контексті формування військової педагогіки як нової науково-практичної галузі // Педагогічний дискурс. 2013 (15). – С. 349–355.
6. Константиновское военное училище 1865–1922. Горная Джумая (Болгария), София: печатница «Политика», 1922. – 14 с.
7. *Лемке М.* Эпоха цензурных реформ 1859–1865 гг. СПб : книгоизд-во М. Пирожкова, 1903. – С. 138–139.
8. *Ломан Н. Л.* Историческое обозрение 2-го кадетского корпуса. СПб : тип. т-ва «Обществ. Польза», 1862. – 201 с.
9. *Панченко А. М.* Классификация военных библиотек русской армии. // Библиосфера, 2015 (1). – С. 28–40.
10. Полковые библиотеки / URL: <https://old-books.com.ua/polkovoye-biblioteki> (дата звернення 04.07.2020).

11. Положение о кадетских корпусах. СПб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1886. – 92 с.

12. Свеженцева Ю. Особенности нравственно-эстетического воспитания в кадетских корпусах России кон. XVIII – нач. XX в. // *Известия Российской гос. педагогического ун-та им. А. И. Герцена*. СПб, 2008 (37/80). – С. 490–498.

13. Ткачук А. Випускники кадетських корпусів – активні учасники Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. С. 444–449.

14. Ушаков, Ф. А. Материалы для истории Псковского кадетского корпуса Псков : Тип. Губернского правления, 1895. – 54 с.

References

1. Bondarenko, M. (2012). Biblioteki voenno-uchebnykh zavedenii XVIII - nachala XX vekov i ikh rol v formirovanii ofitserov russkoi armii [Libraries of military schools XVIII - beginning of the XX centuries and their role in the formation of officers of the Russian army]. *Bibliosfera*, 18-26. [In Russian].

2. Vorobeva, A (2002). Rossiiskie iunkera Istorii voennykh uchilishch [Russian junkers. History of military schools]. Moscow, Russia: Astrel. [In Russian].

3. Ekslibrisy Imperatorskoi Publichnoi biblioteki [Bookplates of the Imperial Public Library]. Retrieved from [https://library.petrus.ru/collections/red/exliborg_shrift\(r\).html](https://library.petrus.ru/collections/red/exliborg_shrift(r).html) [In Russian].

4. Klymova, K. (1994). Biblioteka Pavla Pototskoho [Library of Pavel Potocki]. *Bibliotechnyi visnyk*, 5-6, 21-23. [In Ukrainian].

5. Komirenko, Yu. (2013). Moralne vykhovannia v kadetskykh korpusakh Naddniprianskoi Ukrainy 2-i polovyny XIX - pochatku XX stolitt u konteksti formuvannia viiskovoi pedahohiky yak novoi naukovo-praktychnoi haluzi [Moral education in the cadet corps of Dnieper Ukraine 2nd part XIX - early XX century in the context of the formation of military pedagogy as a new scientific and practical field]. *Pedahohichniy dyskurs-Pedagogical discourse*, 15, 349-355. [In Ukrainian].

6. Konstantinovskoe voennoe uchilishche 1865-1922 [Konstantinovskiy Military School 1865-1922]. *Gornaia Dzhumaia*, Bolgariia, 1922. [In Russian].

7. Lemke, M. (1903). Epokha tsenzurnykh reform 1859-1865 gg [The era of censorship reforms of 1859-1865]. St. Petersburg, Russia: knigoizdatelstvo M. Pirozhkova. [In Russian].

8. Loman, N. (1862). Istoricheskoe obozrenie 2-go kadetskogo korpusa [Historical Review of the 2nd Cadet Corps]. St. Petersburg, Russia: tipografiia tovarishchestva "Obshchestvennaia Polza". [In Russian].

9. Panchenko, A. (2015). Klassifikatsiia voennykh bibliotek russkoi armii [Classification of military libraries of the Russian army]. *Bibliosfera*, 1, 28-40. [In Russian].

10. Polkovnye biblioteki [Regimental Libraries]. Retrieved from <https://oldbooks.com.ua/polkovnye-biblioteki>. [In Russian].

11. Polozhenie o kadetskikh korpusakh (1886). [Regulations on the cadet corps]. St. Petersburg, Russia: tipografiia M. Stasiulevicha. [In Russian].

12. Svezhentseva, Yu. (2008). Osobennosti npravstvenno-esteticheskogo vospitaniia v kadetskikh korpusakh Rossii kontsa XVIII nachala XX v [Features of moral and aesthetic education in the cadet corps of Russia the late XVIII - beginning XX century]. *Izvestiia Rossiiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni A. I. Gertsena-Bulletin Herzen State Pedagogical University*. St. Petersburg, 37 (80), 490-498. [In Russian].

13. Tkachuk, A. Vypusknky kadetskykh korpusiv - aktyvni uchasyky Ukrainykykh vyzvolnykh zmahani 1917-1921 rr. [Graduates of the cadet corps - active participants in the Ukrainian Liberation Movement of 1917-1921]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist-Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 444-449. [In Ukrainian].

14. Ushakov, F. (1895). Materialy dlia istorii Pskovskogo kadetskogo korpusa [Materials for the history of the Pskov Cadet Corps]. Pskov: tipografiia Gubernskogo pravleniia. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.07.2020 р.

Larysa Didora,

leading librarian, ORCID 0000-0003-2499-8664,

the National Museum of Ukrainian History

2, Volodymyrska str., Kyiv, 01001 Ukraine

e-mail: didora.larisa@gmail.com

Bookplates (ex-libris) of Libraries of Military Schools, Regiments and Battalions of the Russian Empire in the Library of the National Museum of Ukrainian History

The proposed study is dedicated to the topic almost unexplored by Ukrainian bibliologists and historians. The author substantiated the choice of bookplates and marginalia on rare books from the library collection of the National Museum of

Ukrainian History as the main and not published micro-sources of historical and bibliographic information that had not been put into scientific circulation yet. This conclusion was done on the base of the review of historiography. It is explained that all studied sources have been identified in rare books during the full verification of the library collection of the National Museum of Ukrainian History 2017–2019, namely bookplates and marginalia of libraries of different military educational institutions, specifically, fundamental and squadron libraries of cadet corps, cadet schools and libraries of such military units as regiments (special book collections for officers reading are among objects of this study) and battalions. The author set that a lot of bookplates were identified «de visu» in separate volumes, as well as in rare books from the unexplored fragment of the private book collection of Pavlo Pototskyi, who was the General of the Army and Ukrainian museum employee and researcher, who later was subjected to Stalinist repressions. The author presented detailed scientific attribution of every bookplate and marginalia according to the methodology elaborated by her own. The history of development of military libraries of the Russian Empire Army, their organization and structure was generalized. It was also noted that the author adhered to the classification of six types of military libraries proposed by Anatoly Panchenko in one of his key studies. The relevance, purposes and perspectives of the research were determined. Absence of the separate research on bookplates of libraries of military schools, regiments and battalions libraries was generalized basing on the characteristics of a fairly large number of historiography sources too. In conclusions the author stressed on relevance of continuation of the proposed study of bookplates in the library collection of the National Museum of Ukrainian History that contributes to identification of unique fragments of private and public libraries to make a reconstruction of the hidden cultural heritage, introduce them into scientific circulation and promotion as objects of museum value.

Keywords: bookplate, book studies, cadet corps, library studies, military libraries, military schools.